

Det rörliga kulturarvet

En komparativ översikt av regler för flyttbara kulturföremål

Av verksjuristen THOMAS ADLERCREUTZ

Innehållsförteckning

1 Inledning	40	5 Export	57
1.1 Syftet med denna översikt	40	5.1 Bakgrund	57
1.2 Vad gäller i Sverige?	41	5.2 Föremålskategorier	59
1.3 Några internationella huvudfrågor	41	5.2.1 Arkeologiska föremål	59
1.4 Komparativa källor och problem	42	5.2.2 Delar av minnesmärken e. d.	59
INOM GRÄNSERNA	44	5.2.3 Konstverk	60
2 Vilka föremål omfattas av skydd?	44	5.2.4 Etnografiska föremål	60
2.1 Allmän karaktärisering i lag	44	5.2.5 Arkivalier	60
2.2 Uppräkning i lag av föremålstyper	44	5.2.6 Mineraler och fossiler	61
2.3 Individuell förteckning genom beslut	44	5.2.7 Samlingar	61
3 Samlingar, samlare, museer	45	5.3 Begränsningar av antalet till ståndspliktiga föremål	61
3.1 Definitioner	45	5.4 Exportkontrollens innebörd	62
3.2 Restriktioner	47	5.4.1 Exportförbud	62
3.2.1 Förbud mot privata samlingar och handel	47	5.4.2 Tillståndsprövning med frist för inköp	62
3.2.2 Licens- eller registreringsplikt, inventeringsplikt	47	5.4.3 Tillståndsprövning med inlösenrätt för staten	64
3.2.3 Samlarens ägande- eller nyttjanderätt	48	5.4.4 Tillståndsprövning med avvägning mot enskilds rätt	65
3.2.4 Avhändelse av föremål	48	5.4.5 Avslag utan kompensationseffekt	65
3.2.5 Flyttning av föremål inom landet	49	5.5 Tillståndsförfarandet	66
3.2.6 Utvidgning av en samling	49	5.6 Tillståndsbeslutet	66
3.2.7 Restaurering, konservering, reparation och underhåll	49	5.7 EG-förordning	66
3.2.8 Tillgänglighet	49	5.8 Sanktioner	67
3.3 Sanktioner	50	6 Import	68
4 Överlåtelse	50	6.1 USA	69
4.1 Restriktioner	50	6.2 Canada och Australien	70
4.1.1 Kollektivägd egendom	50	6.3 Vissa andra länder	70
4.1.2 Res extra commercium	51	6.4 Storbritannien	70
4.1.3 Stiftelseegendom	51	6.5 Deklarationsplikt	70
4.1.4 Avtalsrättsliga inskränkningar	52	6.6 Sanktioner	71
4.1.5 Konst- och antikvitetshandel	52	7 Återställande	71
4.1.6 Auktionshandel	54	7.1 Återställande av stulna kulturföremål	74
4.1.7 Inlösen- eller förköpsrätt för staten	55	7.1.1 Återkrav vinner över godtrosvärv	74
4.2 Byte	55	7.1.2 Godtrosvärv står sig mot återkrav efter viss tid	75
ÖVER GRÄNSERNA	56	7.1.3 Godtrosvärv står sig alltid mot återkrav	76
4.3 Internationell privaträtt	56	7.2 Återställande av anförtrodda kulturföremål	76
		7.2.1 Återkrav vinner över godtrosvärv	76

7.2.2	Godtrosförvärv står sig mot återkrav	77	7.3.1	Förslag till Unidroit-konvention	78
7.3	Återställande efter illegal export	77	7.3.2	EG-direktiv	79
			7.3.3	Ogiltigförklaring av rättshandlingar	79

1. Inledning

1.1 Syftet med denna översikt

I mitt arbete som verksjurist vid Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer kommer jag allt oftare i kontakt med frågor om vilket skydd svenska kulturföremål har i olika avseenden. Termen kulturföremål används i svenskt officiellt språk för lösa föremål som äldre konst, möbler, antikviteter m. m. De frågor jag får gäller skyddet mot vanvård, förstörelse, stöld, förskingring, överlåtelser i spekulativt syfte och — särskilt — utförsel från landet. Ofta ställs dessutom följdfrågan: Vad händer när vi kommer in i EES och EG?

Senare års erfarenheter på främst Gotland och Öland av internationella ligors härjningar med metallsökare har gett oss i Sverige kännningar av en rovdrift på kulturarvet som är betydligt vanligare i andra länder, t. ex. runt Medelhavet, i Sydamerika och Sydostasien eller på Stillahavsöarna. Vad som grävs fram i lönnedom — eller avlockas en fattig lokalbefolkning — filtreras in på den reguljära konstmarknaden och når i vissa fall småningom också respektabla museer. Sverige är väl dessbättre inte ett av de stora mottagarländerna i denna hantering. Den svenska marknaden för konst och antikviteter är förhållandevis obetydlig. Att intresset för hur kulturföremål omsätts ännu är ganska ringa här står väl i samband med detta. Men tecknen tyder på att detta intresse håller på att vakna, även om det kanske dröjer tills det når nivån på kontinenten, där tidningarna var och varannan dag skriver om ”rörelserna” på konstmarknaden: nya auktionsresultat, utställningar, arvs- och samlartvister, illegal export, stölder från privatpersoner och museer m. m. Att ”rörelser” av främst det senare slaget är ett hot mot folkens tillgång till kulturarvet tycks vara mycket mer uppmärksammat internationellt än vad det är här. Många länder är också betydligt mer ambitiösa än Sverige i fråga om att söka hålla kontroll över det flyttbara kulturarvet.

Syftet med detta försök att göra en översikt över ett jätteämne är att någorlunda kortfattat, men med strävan efter viss systematik, redovisa hur man i främmande rättsordningar, ibland jämförda med vår svenska, med regler sökt skydda kulturellt värdefull lös egendom så att egendomen bevaras i ursprunglig miljö. Det europeiska integrationsarbetet kommer snart att ställa nya krav på Sverige i detta avseende.

1.2 Vad gäller i Sverige?

Den lagstiftning som har som ändamål att skydda och bevara vårt svenska kulturarv — lagen (1988:950) om kulturminnen m. m. (KML) — träffar främst fast egendom: fornlämningar under eller ovan mark, byggnader, parker, kyrkobyggnader och kyrkotomter. Att det kan vara fråga om tillhör till fast egendom rubbar inte detta allmänna omdöme.

I fråga om lös egendom finns i KML regler bara om fornyfynd, kyrkliga inventarier samt de närmare angivna kategorier av föremål, som inte får exporteras utan tillstånd. Det rör sig här huvudsakligen om lösöre. Annan lös egendom med kulturvärden, som upphovs- och andra immaterialrättigheter, berörs ju inte i KML och behandlas i den juridiska doktrinen inte främst som kulturskyddsregler — till skillnad från ett synsätt som kommer till uttryck i många andra länder. Inte heller finns i den svenska lagstiftningen regler som inriktar sig på samlingar av kulturegendom (om man bortser från de aldrig använda reglerna om lösenrätt för kronan vid avveckling av kulturhistoriskt värdefulla fideikommissamlingar).

1.3 Några internationella huvudfrågor

Begrepp som Cultural Property (biens culturels, Kulturgut, beni culturali) börjar i många länder ta en viss enhetlig form, och får en särskild betydelse just för sådan egendom som är flyttbar. På ett sätt är det uppenbart att just den rörliga egendomen är den som lagstiftaren har särskild anledning att ägna uppmärksamhet åt; fornlämningarna och byggnadsverken är förvisso inte osårbara, men de är åtminstone svårare att flytta på och handla med. Begreppet "skydd" används genomgående i olika språk för att beteckna främst det rättsliga skyddet (alltså inte det fysiska). Som jag nys framhöll har många länder betydligt starkare skyddsambitioner i denna mening än Sverige; det finns t. ex. flerstädes regler om handel och annan överlåtelse av kulturföremål, som vi inte har motsvarighet till.

Att åtskillig rättslig reglering koncentreras just på handeln med kulturföremål, förklaras av att den ibland får fungera som "tvätter" för stöld- eller smuggelgods. Beträffande förvärv som sker från annan än den ursprunglige — "rätte" — ägaren, finns det två diametralt motsatta huvuduppfattningar. Common Law-länderna erkänner i princip inte sådana förvärv; äganderätten prekluderas inte. De romerskt-rättsligt baserade länderna, inklusive Sverige, erkänner godtrosförvärv, men ger ofta den ursprunglige ägaren en varierande lång tid på sig att lösa tillbaka t. ex. ett stulet föremål.

Länderna har mycket olika ambitioner i fråga om vad som skall innefattas i begreppet kulturföremål, om begreppet som sådant erkänns. Många länder anlägger inte samma *kulturhistoriska* perspektiv som Sverige, utan skyddar också modern konst, konsthantverk och tekniska alster. För sådana länder ligger det nära till hands att se upphovsrätten som en del av kulturskyddet, men det finns också den uppfattningen att upphovsrätten är till skydd för privata intressen och att dessa inte bör inskränkas av skyddsregler till det allmännas förmån.

Det mellanstatliga samarbetet inriktar sig av naturliga skäl på kontroll av kulturföremål när de passerar nationsgränserna. Denna situation är i fokus i 1970 års Unescokonvention om åtgärder för att förbjuda och förhindra olaglig import, export och överlåtelse av kulturegendom. Också inom EG behandlas den. Tullkontroll kan också medföra att frågor om förvärv från annan än den ursprungliga ägaren kommer under prövning, varvid somliga länder anser att den mottagande staten bör medverka till att föremålet restitueras till denne. Sådana frågor avhandlas i ett förslag till konvention under arbete i Unidroit, Rom.

I FN-sammanhang återkommer regelbundet frågor om återförande av kulturföremål som kommit ifrån sina ursprungsorter, t. ex. under kolonistyre eller krig. Starka uppfattningar gör gällande att kulturegendom överhuvudtaget inte skall flyttas från en plats till en annan. Motiven för denna ståndpunkt kan återfinnas inom hela skalan, från det emotionellt grundade skälet att ursprungsortens kultur inte på något sätt får utarmas, till det mer tekniska skälet att det ju alltid finns en skaderisk vid transporter. Mot sådana meningar ställs ofta argumentet att föremålet mår bäst där det vårdas väl och kan bli sakkunnigt konserverat, t. ex. i ett klimatiserat museum hellre än en i en fuktdrypande djungelhydda.

1.4 Komparativa källor och problem

I den svenska juridiska litteraturen är frågor rörande kulturföremål knappast alls behandlade. Frånsett själva lagförarbetena är våra regler i huvudsak helt okommenterade.

Detsamma gäller dessbättre inte det internationella perspektivet. De australienska juristparet Patrick O'Keefe och Lyndel Prott har, baserade vid Sydneyuniversitetet, i det encyklopediska verket *Law and the Cultural Heritage* ägnat Volume 3 åt begreppet *Movement*. I detta behandlas alla upptänkliga frågor som rör den flyttbara kulturegendomen, alltifrån idémässiga överväganden rörande skydd och flyttning, över frågor om äganderättens övergång frivilligt och ofrivilligt, kontroll av handel, export, import, återställande

och ”repatriering”. Ca 300 rättsordningar har genomgått, inklusive ett omfattande rättsfallsmaterial, som har betydelse inte bara för Common Law-länderna utan även för rättsordningar som liksom vår bygger främst på lagstiftning och förarbeten och där domstolsavgöranden har mer utfyllande karaktär.

Denna översikt bygger i övrigt på länderrapporter under rubriken Protection of Cultural Property, författade till den 13 internationella komparativrättsliga kongressen i augusti 1990 i Montreal, samt på en del annat material som jag skaffat vid olika tillfällen, bl. a. vid studiebesök i USA och Canada 1990 och i fem europeiska länder under 1992. Det finns också en översikt — numera delvis föråldrad — i kulturrådets rapport (1979:5) Skydd mot utförsel av kulturföremål.

En internationell jämförelse kompliceras av att kulturfrågor i federala stater normalt ligger på delstatsnivå. Endast tullagstiftningen ligger stadigt på den nationella nivån. (I Schweiz lär det vara så att vissa kantoner har regler för export till en annan kanton, men hur detta fungerar i praktiken har jag inte sökt utröna. Motsvarande delstatlig exportkontroll tillämpas också i Malaysia).

Jag har valt att göra jämförelserna efter följande huvudsnitt (systematiken delvis lånad från O’Keefe-Protts)

1. Skyddsområdet. Olika lagtekniker för att identifiera, kategorisera och avgränsa skyddsvärde hos föremål.
2. Samlingar.
3. Överlåtelse
4. Export
5. Import
6. Återlämnande

Under 1–2 rör det sig huvudsakligen om regler inom varje lands gränser, medan 3–6 aktualiserar regler och tillämpning *över* gränserna.

Jag utelämnar vissa stora områden, som den idémässiga diskussionen rörande det lämpliga/olämpliga i att flytta kulturföremål och försöken att internationellt få till stånd en ordning för ”repatriering” av kulturföremål.

Ordentliga källhänvisningar har jag inte mäktat med. Jag har säkert också gjort mig skyldig till en rad språkliga och andra missförstånd.

INOM GRÄNSERNA

2. Vilka föremål omfattas av skydd?

Tre grundmodeller urskiljer sig: allmän karaktärisering i lag, uppräkningslag av föremålstyper, samt individuell förteckning, dvs. ett beslut i varje enskilt fall.

2.1 Allmän karaktärisering i lag

Hit hör många utvecklingsländer, som tar sikte på att brett skydda sin kulturella egendom, inte nödvändigtvis bara den äldre. Fördelarna sedda från ländernas synpunkter är förstas att lagen ger grund för en både omfattande och flexibel bevakning, medan de lättinsedda nackdelarna är risk för administrativt godtycke, okunskap hos ägare om vad som verkligen gäller och en uttunnad respekt därför att kontrollen aldrig i praktiken kan göras så effektiv som lagen förutsätter.

2.2 Uppräkning i lag av föremålstyper

Hit räknas enligt O'Keefe-Protts Common Law-länderna, där domstolspraxis föranlett att lagstiftningen förses med relativt utförligt grupperade föremålstyper. USA, som på federal nivå i princip saknar skyddslagstiftning för kulturminnen, skyddar likväl archeological resources enligt en viss i Archeological Resources Protection Act given uppräkningslag (pottery, baskets, bottles, weapons ... or any portion or piece of any of the foregoing items), varvid också en generell 100-årsgräns gäller.

Hit räknas enligt min mening även Sverige, utom vad gäller kyrkoinventarier.

2.3 Individuell förteckning genom beslut

Detta system används främst av Frankrike och länder med franskinspirerad lagstiftning. Det franska systemet innefattar ett visst skydd även för egendom som inte förtecknats, men det starka skyddet är knutet till den särskilda bedömning av kulturvärdet som markeras genom att ett föremål förs upp på lista.

Med stöd av ett dekret från 1978, som bygger på lagstiftning från 1913, förs två slags listor. Kulturministern har befogenhet att på förslag av Commission supérieure des monuments historique och med ägares samtycke förklara ett föremål som *objet classé*. Om ägaren inte samtycker, förs prövningen vidare till Conseil d'Etat (ung. = högsta förvaltningsdomstol). Kriteriet för classement är *intérêt public*. Vid slutet av 1980-talet uppgick antalet objets classés till ca

110 000. Förteckningen över *objets classés* förutsätts revideras vart femte år.

Den mindre långtgående registreringsformen är *inscription sur l'inventaire supplémentaire*. Den sköts av prefekturerna. I lagen är det bevarandeintresset som anges som kriterium. Det finns ca 60 000 *objets inscrits*.

Rättsverkningarna är olika för de båda kategorierna. *Objets classés* får inte ändras, restaureras eller repareras utan offentligt tillstånd; ej heller exporteras. Vid en försäljning inom landet skall ministeriet meddelas och förvärvaren underrättas om att han köpt ett *objet classé*. Inskränkningarna har ansetts så betungande att ägaren — åtminstone formellt — är berättigad till ersättning. I fråga om *objets inscrits* gäller att ägare är skyldiga att föränmäla avsikt att sälja, ändra, reparera eller restaurera föremål.

Vissa särregler finns med avseende på företecknade föremål som tillhör staten eller kommunerna samt för arkivhandlingar.

För arkeologiska fynd finns också skyddsregler som gäller oberoende av om fynden tagits upp på någon av förteckningarna.

Beträffande Sverige kan i detta sammanhang nämnas skyldigheten enligt 4 kap. KML för kyrkoherdar och kyrkvårdar att föra förteckning över kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde. Uppförandet på förteckningen medför vissa rättsverkningar (tillståndsplikt för avyttring, flyttning m. m.).

3. Samlingar, samlare, museer

Den internationella diskussionen om det befogade resp. obefogade i att föremål flyttas från ett ursprungsställe till en samling — eller utgår ur en samling och skiljs från sitt samband med andra föremål — har i vissa länder lett fram till lagstiftning som inriktas just på samlandet och samlingar.

3.1 Definitioner

Det land som har det mest omfattande regelverket för samlingar är Nya Zeeland. The Antiquities Act från 1975 innehåller en definition av "samlare": en person ... förutom auktionister, handlare eller allmänt museum, som innehar ett eller flera *artifacts*. Vad som är en *artifact* definieras också i lagen.

Ecuador har regler om att föremål, som tillhör nationens kulturarv och som har samlats av offentliga organ eller privatpersoner på ett sammanhängande sätt, kan förklaras som en samling. Samlingen blir därigenom legalt en enhet, som inte kan delas upp.

Med tillstånd kan dock föremål ur samlingen innehas och ställas ut på skilda ställen.

I Nederländerna finns en allmän lagdefinition av "samling": delar av lös egendom, som i kulturell, historisk eller vetenskaplig bemärkelse, hör ihop. Där kan den ansvarige ministern sätta upp föremål eller den samling i vilka föremål ingår på en skyddslista.

Likaså kan i Italien ansvarig myndighet förklara en viss samling ha utomordentliga konstnärliga eller historiska egenskaper, varvid därefter gäller bl. a. att samlingen inte får skingras.

I många länder knyts definitioner av vad som är en samling till begreppet museum, som ges en mer eller mindre långtgående legal innebörd. (Det moderna begreppet museum torde ha uppstått i renässansens Florens och har sedan slutet av 1700-talet i de flesta språk den mer allmänna, dubbla betydelsen av ett ställe där föremål både vårdas och ställs ut)

Det internationella museirådet ICOM är en s. k. non-governmental organization under Unescos hägn. I ICOM-statuterna definieras begreppet museum som "a non-profitmaking, permanent institution in the service of society and of its development, and open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates, and exhibits, for the purposes of study, education and enjoyment, material evidence of man and his environment". Denna definition får väl anses som ett slags målsättning; alla museer klarar nog inte kraven i fråga om konservering, forskning eller "enjoyment". Definitionen har ingen rättsverkan.

I de länder som håller sig med definitioner av begreppen samlingar och museer kan definitionen ha betydelse i fråga om möjlighet att bilda och förvalta stiftelser, möjligheten att ta emot arv och gåvor eller att få skatteförmåner eller andra subsidier.

I Israel är museibegreppet förbehållet erkända resp. privata museer; andra samlingar får inte betecknas så.

En samlingstyp som ofta är lagreglerad är arkiven, men regleringen motiveras sällan enbart eller främst med kulturvärdet hos de bevarandevärda handlingarna, särskilt inte i fråga om de offentliga arkiven.

En betydelsefull reglering, särskilt i Common Law-länderna är den som gäller dessa länders National Trusts. Någon särskild utväxt av the Common Law som sådan är inte denna stiftelsetyp, som i stället karaktäriseras av att den genom lagstiftning getts en särskild offentlighetsrättslig status. Den engelsk-walesiska National Trust, som stått modell för efterföljare i Skottland, Australien, USA, Barbados, Bermuda, Irland, Nya Zeeland, Canada, Japan och Sydafrika, bildades vid sekelskiftet och har sedan 1937 till uppgift bl. a. "preser-

vation of furniture and pictures and chattels of any description having national or historic or artistic interest”.

3.2 *Restriktioner*

De länder som i sin lagstiftning lägger särskilda restriktioner på samlingar eller samlare, syftar ofta till att hålla offentligt känt var och i vilket tillstånd vissa föremål befinner sig.

I Brasilien och Angola finns lagstiftning som riktar sig till såväl privata som offentliga samlare/samlingar. I Japan och Brasilien åläggs offentliga samlingar registreringsplikt och det är förstås inte ovanligt att de offentliga samlingarna står under strängare regler än de privata.

3.2.1 Förbud mot privata samlingar och handel

I Irak förbjöds 1974 allt innehav och all handel i antikviteter, med hänvisning till tidigare missbruk. Mindre långtgående förbud finns också i Egypten och Zaire. I Kina är handel tillåten bara för kineser. I Grekland krävs tillstånd för att samla antikviteter.

3.2.2 Licens- eller registreringsplikt, inventeringsplikt

Enligt Nya Zeelands Antiquities Act är samlare skyldiga att söka registrering hos the Secretary for Internal Affairs. Utan registrering får ingen förvärva eller ta hand om artifacts; straff (böter) kan följa till och med på försök till överträdelse av denna regel. The Secretary kan vägra registrering när skälig grund föreligger; särskilt kan det gälla personer som inte är bosatta i landet eller som brutit mot the Antiquities Act eller the Historic Places Act.

I Tanzania krävs en särskild licens, utfärdad av the Director of Antiquities, för att samla etnografiska föremål, och licens utfärdas endast för den som anses ha tillräcklig vetenskaplig kompetens eller erfarenhet; särskilda villkor om dokumentation, rapportering och bevarande av föremålet får ställas.

Liknande regleringar tar sikte på registrering av själva samlingen. Sådana finns i Honduras och Ungern. I Ungern sköts registreringen av ansvarsmuseer. Den får verkningar i fråga om restaurering, överlåtelse, förvaringsplats m. m. och medför också den för ägaren positiva effekten att subventioner kan utgå i vissa fall.

Det finns därutöver många rättsordningar med föreskrifter om registrering av de enskilda föremålen, såvitt de har något slags kulturvärde. Det gäller särskilt muslimskt influerade jurisdiktioner, men också länder som Mongoliet, Nicaragua och Guatemala. I det sistnämnda landet föreskrivs att "All archeological, historical and

artistic properties of the State as well as those owned or possessed by private persons shall be entered in the Register of Archeological, Historic and Artistic Property". Det franska systemet har redan nämnts. Ett liknande finns i Indien, där initiativ till registrering tas av regeringen.

Frankrike ålägger sina museer att hålla inventarier över samlingarna. Det belgiska Institut royal du patrimoine artistique förtecknar systematiskt vad som anses tillhöra det konstnärliga arvet; privatägda föremål får förtecknas endast med ägarens samtycke. I Island skall riksantikvarieämbetet förteckna kyrkoinventarier.

Slutligen kan här nämnas att 1970 års Unesco-konvention (se avsnitt 1.3, 5.1, 5.6 och 6) innehåller ett åtagande av traktatsstaterna att på basis av ett nationalinventarium över skyddad egendom hålla särskilda förteckningar över egendom, vars utförelse skulle medföra kännbar utarmning av landets kulturarv.

3.2.3 Samlarens ägande- eller nyttjanderätt

Vissa länder gör gällande en absolut statlig äganderätt till kulturföremål; så t. ex. Belize och Mexiko, som ålägger innehavare och upphittare anmälningsskyldighet; de kan emellertid få nyttjanderätt och alltså få behålla föremålen.

Andra länder ger staten ett slags expropriativa eller bakomliggande rättigheter till föremålen. I ett italienskt rättsfall dömdes efter ecuadoriansk rätt och godkändes därför Ecuadors regler, som ger staten rätt att intervensera i den privata äganderätten till kulturföremål under åberopande av särskilda skyddsintressen; i det aktuella fallet gällde det Ecuadors anspråk på att återfå egendom som köpts av en italiensk handlare.

3.2.4 Avhändelse av föremål

Många länder har anmälningsplikt för den som avhänder sig kulturföremål och ofta är denna förbunden med lösenrätt för staten, så t. ex. i Egypten, Frankrike, Grekland, Israel, Italien, Japan. Hur priset skall bestämmas varierar; det är inte alltid det tidigare överenskomna priset som gäller. I Frankrike är det dock så. När klubban fallit på en auktion, kan staten gå in och förköpa till det klubbade priset. Om denna förköps- och lösenrätt se vidare avsnitt 4.1.7.

I Nya Zeeland måste, som följer av det tidigare sagda, en köpare av ett kulturföremål vara registrerad som samlare.

För British Museum gäller särskilda regler om avhändelse, innebärande bl. a. att endast duplikat och föremål som inte passar i samlingarna eller behövs för studenterna får säljas. Även i Australien gäller särskilda bestämmelser för museer som vill avhända sig material.

3.2.5 Flyttning av föremål inom landet

I Nya Zeeland skall flyttning av en samling anmälas till the Secretary of Internal Affairs. I Grekland och Ecuador krävs tillstånd för flyttning av enskilda föremål. I flera tyska förbundsstater, bl. a. Rheinland-Pfalz, krävs tillstånd för flyttning av skyddade minnesmärken, men detta är troligen inte annorlunda än det svenska kravet på tillstånd för flyttning av t. ex. en runsten. Enligt KML krävs tillstånd också för flyttning av kyrkoinventarier.

3.2.6 Utvidgning av en samling

Nya Zeelands ambitioner att kontrollera samlingar omfattar även anmälningsskyldighet för nyförvärv, såvida dessa inte sker genom auktoriserade auktionsförrättare eller begagnathandlare som i så fall har motsvarande skyldighet att anmäla försäljningen.

I Grekland måste privata samlare anmäla nyvärv var sjätte månad och i Ungern årligen. I Saudi Arabien, som inte registerar samlare eller samlingar, gäller ändå att samlare skall dokumentera sina samlingar och anmäla nyförvärv.

3.2.7 Restaurering, konservering, reparation och underhåll

I Ungern krävs tillstånd av det ansvariga museet för restaurerings-, konserverings- och ändringsarbeten, varvid kan bestämmas hur och av vem arbetena skall utföras. Museet kan också ge bindande föreskrifter för ägare av föremål, vars goda bestånd är hotat, beträffande förvaring, handhavande och bevarande.

Många länder reglerar restaurering och föreskriver tillståndspflicht: Bolivia, Tchad, Kuba, Djibouti, Dominikanska republiken, Ghana, Guatemala, Haiti, Kuwait, Libyen, Madagaskar, Mexiko, Marocko, Pakistan, Thailand, Zaire. I Tchad, Djibouti och Marocko är det dessutom ett åliggande för myndigheterna att återställa och reparera hotade föremål; hur effektivt detta efterlevs kan man antagligen fråga sig.

3.2.8 Tillgänglighet

Länder med ambitioner att kontrollera föremålets goda bestånd har givetvis också regler som ger museer eller myndigheter möjlighet att inspektera föremålen.

I länder som Nya Zeeland, Marocko och Grekland finns regler om skyldighet för privata samlare att hålla föremål tillgängliga för vetenskapliga studier. I Grekland kompletteras den regleringen med förbehåll för ägaren till första publicering av studier rörande föremålet under tre år. Ägare av särskilt betydelsefulla samlingar kan föreläggas att hålla dem öppna för allmänheten mot avgift.

I Ungern, Libyen, Qatar och Saudi Arabien kan ägare också åläggas att hålla föremål tillgängliga för utställningar.

3.3 Sanktioner

Straffsatserna synes för det mesta inkludera böter, men fängelsestraff förekommer. Förverkandemöjligheter finns, men i t. ex. Nya Zeeland är det oklart om en samlares överträdelse av de många reglerna, utöver avregistrering också kan leda till förverkande av samlingen.

4. Överlåtelse

4.1 Restriktioner

Regler som syftar till statlig eller annan offentlig kontroll av överlåtelse av egendom förekommer inte sällan i rättsordningarna i fråga om fast egendom. När det däremot gäller lösöre synes inskränkningarna vara färre. För en svensk betraktare är detta naturligt; vår lagstiftning innehåller knappast några restriktioner alls i fråga om överlåtelse av lösöre, om man bortser från farliga föremål som skjutvapen eller buteljer med alkoholhaltigt innehåll. Men för kulturföremål finns det ju ändå vissa inskränkningar. Fornfynd, som omfattas av hembudsskyldighet, får förstås inte säljas innan staten har avstått från inlösen. Kyrkliga inventarier får inte avyttras utan tillstånd, men detta gäller inte privatägda kyrkoinventarier (t. ex. begravningsvapen eller föremål i gravkor) som alltså kan säljas utan tillstånd av Riksantikvarieämbetet (däremot inte exporteras). Dessutom kan nämnas de under avveckling varande fideikommissreglerna, som ju innebär förbud mot att sälja fideikommissegendom.

I avsnittet om samlingar finns en redogörelse för vissa överlåtelsehinder rörande sådan egendom som ingår i samlingar.

4.1.1 Kollektivägd egendom

Konflikter rörande överlåtelse av kollektivägd egendom kan förmodas bli särskilt tydliga i rättssystem som normalt ger få eller inga restriktioner för överlåtelse av lösöre (jag bortser nu från de samhällskyddsaspekter som så gott som alla länder anlägger på handel med vapen, narkotika och alkohol).

I USA erkänns ett begrepp *communal property* i fråga om egendom som innehas av indianstammar med viss egen jurisdiktion. *Communal property* innebär att alla stammedlemmar är samägare, men endast under livstiden och så länge de bor kvar i samhället. Andelsrätten kan inte överlåtas och inte ärvas. I ett rättsfall *Onondaga Nation v. Thacher* underkändes indianstammens talan om att återfå wampum-bälten, som sålts av en indian till svaranden Thacher, på den grunden att stamgemenskapen hade upphört och säljaren därför fick anses ha individuell äganderätt. I ett annat fall hänvisade en federal domstol en tvist till det indianska byrådet, som ansågs ensam behörigt att avgöra huruvida en stammedlem fick sälja egendom.

4.1.2 Res extra commercium

Rubriken syftar på regler, som förbjuder handel med egendom av religiös art (Tyskland, men också Indien) eller egendom som av andra skäl anses böra vara omöjlig att avyttra, t. ex. konstnärliga klenoder (Italien) eller statliga konstegendomar (Frankrike). 1846 underkändes i Frankrike ett förvärv i god tro av ett Molière-manuskript, som försvunnit från nationalbiblioteket, men sedan dess gått i handel mellan privatpersoner. Numera gäller principen alla statligt ägda *objets classés*, vilket begrepp beskrivits tidigare i avsnitt 2.3. Dessa anses således vara *inaliénable* och kan inte överlåtas.

4.1.3 Stiftelseegendom

De flesta rättsordningar torde erkänna den principen att egendom som getts eller testamenterats bort för att användas eller bevaras för ett specifikt ändamål, inte får avyttras utan samtycke av donator eller — om denne avlidit — efter permutation under offentlig kontroll av ändamålsbestämmelserna. Betydelsen av denna princip kan givetvis vara utomordenligt stor för kulturföremål. Härigenom möjliggörs att hålla samlingar intakta gentemot olika slags omständigheter som skulle kunna föranleda uppsplittring, t. ex. arvskiften, behov av likvida medel, gynnsamma antikvitetspriser m. m. I Storbritannien bevaras t. ex. mycket betydelsefulla delar av ländernas kultur- och naturarv av resp. National Trust, som är stiftelser med speciell status i lagstiftningen och som dessutom

ställer särskilda krav på donatorer som vill lämna över egendom så att den underhållskrävande, "tärande" delen i princip skall åtföljas också av en avkastningsgivande, "närande" del.

4.1.4 Avtalsrättsliga inskränkningar

I Grekland innehåller den allmänna avtalslagen bestämmelser, som liksom de flesta andra rättsordningar inrangerar handel med kulturföremål under generella bestämmelser för lösöre, men som likväl gör undantag för vissa föremålstyper. Det gäller arkeologiska fynd samt konstföremål från medeltiden, den bysantiska tiden eller tidig kristendom. Jag känner inte detaljerna i denna specialreglering.

I flera delstater i USA gäller särskilda regler för handel med vissa typer av kulturföremål (Arkansas, Californien, Illinois, Hawaii, Maryland, Michigan, New York, Oregon och Texas). De flesta specialreglerna tar sikte på grafisk konst och ålägger säljaren en långtgående upplysningsskyldighet. Denna skall ofta fullgöras i ett särskilt dokument eller certifikat, vari anges det grafiska exemplarets upphovsman, upplaga, om plåtarna finns kvar, tryckeri etc. Brister i upplysningarna kan föranleda att köpet hävs samt vitessanktioner för säljaren.

I O'Keefe-Prott finns en längre redogörelse för hur olika länders rättsystem söker lösa tvister om kulturföremåls äkthet, antingen dessa uppstått på grund av misstag om ursprunget eller genom förfalskningar av föremålet eller av intyg om dess äkthet. Dessa utpräglat civil- och straffrättsliga frågor måste jag dock lämna därhän i denna framställning.

4.1.5 Konst- och antikvitetshandel

Konst- och antikvitetshandeln påminner i många länder om forna tiders skrän och gillen; den uppträder ofta med speciella anspråk, inte bara på att tillvarata sina uppdragsgivares (säljares, men även köparens) intressen, vilket givetvis är fullt naturligt, utan även som en konstnärernas gynnare och allmänhetens tjänare (jämförelsen har gjorts med en familjedoktors ställning). Det är därför inte överraskande att handeln organiserat sig i särskilda sammanslutningar med stadgar, som påbjuder efterlevnad av en *codex ethicus* samt en självpåtagen roll för organisationen som kontrollant. The Professional Art Dealers' Association of Canada accepterar inga medlemmar som inte med goda vitsord drivit handel i minst fem år. Vidare ålägger sammanslutningen sina medlemmar att lyda landets lagar och de internationella fördrag som Canada ratificerat

rörande exporterade och importerade kulturföremål. Vidare skall medlemmarna bl. a. tillämpa erkänt rättvisa värderingsförfaranden, undersöka uppgifter om föremålets ursprung och meddela eventuella tveksamheter till spekulanter. — Systemorganisationen i USA har ingen motsvarande *codex ethicus* inskriven i sina stadgar.

Det finns också en internationell konsthandlarorganisation, CINOA, som i sina stadgar har inskriven uppgiften att verka för avskaffande av restriktioner för import och export av konst- och samlarföremål.

Många länder nöjer sig inte med handelns eventuella aspirationer på självreglering, utan håller sig med särskilda föreskrifter för konst- och antikvitetshandel.

Till att börja med kan påpekas att konst- och antikvitetshandeln vanligen lyder under de regler som kan gälla för handel med begagnade varor i allmänhet. Att sådan handel normalt står under kontroll har givetvis att göra med att det är genom denna som tjuvar och hälare har en möjlighet att omsätta stöldgods i kontanter. I Sverige är det enda syftet med lagen (1981:2) om handel med skrot och begagnade varor just att stävja denna möjlighet.

Till övervägande del är kulturföremålen naturligen "begagnade" varor, men förstås inte alltid; t. ex. inte nyproducerad konst. Det finns åtminstone 26 länder vid sidan av regler för begagnathandeln har en specialreglering för handeln med kulturföremål.

Vissa länder (Egypten, Irak, Jordanien) upprätthåller ett i princip absolut *förbud* mot handel med kulturföremål.

Den nyzeeländska Antiquities Act lägger licensplikt på de begagnathandlare och auktionsförrättare som vill handla med *artifacts*; tillstånd skall sökas hos the Secretary for Internal Affairs. Licens behövs också för andra som vill handla med sådana föremål, vilket lagligen endast registrerade samlare och offentliga museer får göra (se avsnitt 3.2.2). Licens utfärdas med en rad villkor: anmälningsplikt till ett offentligt museum för alla saluhållna artifacts, försäljning får endast ske till andra som har licens, handlaren skall hålla ett register med uppgifter om säljare, köpare och föremål, en kopia av registret skall tillställas Nationalmuseet etc.

I Frankrike åläggs begagnathandeln, särskilt konst- och antikvitetshandeln, en registreringsplikt ungefär motsvarande den nyzeeländska: parter, priser (angivna med bokstäver!), föremål m. m. skall antecknas. Lagstiftningen (från 1968, ändrad 1978) riktar sig till "varje fysisk eller juridisk person som är regelbundet verksam, antingen som huvudsysselsättning eller bisyssla, med försäljning av antikt lösöre såsom möbler, textilier, smycken, böcker, bilder,

konstföremål, bestick, vapen, fordon, metaller, metallskrot, inklusive skrot från rivning eller omvandling av föremål, all slags utrustning och maskiner; därjämte nya föremål av samma slag köpta från annan än dem som tillverkar eller handlar med dessa föremål". Äldre lagstiftning i Frankrike (1898) ålägger också handlare att undersöka ursprung och garantera rättsenlig åtkomst; denna skyldighet anses dock (O'Keefe-Protte) åtskilligt urholkad genom rättspraxis i anslutning till godtrosvärv av kulturegendom.

I Mali, som har regler efter fransk modell, är det dessutom förbjudet för en konsthandlare att bedriva resebyråverksamhet! Möjligheten att den senare verksamheten ger en öppning för illegal export av de föremål som den första verksamheten omfattar, anses tydligen alltför riskabel.

I Grekland får antikvitetshandel — åtminstone med mer betydande kulturföremål — bedrivas endast på vissa platser (Athen, Thessaloniki eller Herakleion). I Turkiet får antikvitetshandel inte bedrivas i bostaden.

4.1.6 Auktionshandel

Ett särskild form av handel med konst och antikviteter är auktionsförsäljningen; dessutom en för marknaden oundgänglig form. Att denna försäljningsform är så attraktiv har flera orsaker. För köpare är det givetvis möjligheten att göra en god affär som är lockande; antikhandlarnas ringar är ett exempel på hur auktionsformen med tänjande — i vissa rättsordningar överskridande — av gränserna för det tillåtna kräver en kompletterande efterauktion för att fördela vinsterna av gemensamt planerade, lyckade "underbud" vid huvudauktionen. För säljare är det naturligtvis den omvända spekulativen som lockar: att många köpstarka intressenter kommer att överbjuda varandra. En inte oväsentlig attraktionskraft torde för båda parter ligga i den anonymitet som oftast garanteras genom försäljningsformen. Inte bara kan odeclarerade förmögenheter omvandlas i kontanter, utan dessutom kan mer socialt respektabla hänsyn tillgodoses. Köparen kan skydda sig mot tjuvar eller vandaler och mot oönskad uppmärksamhet i övrigt, t. ex. förfrågningar om visning eller tiggeri. Donationer kan omsättas i konstföremål eller vice versa. Anonymiteteten kan förstås också medverka till att det blir lättare för tjuven eller hälarer att omsätta sitt byte.

Ett stort auktionsland som England ställer inga speciella krav på en auktionshandlare. Det omvända gäller i bl. a. Australien och Nya Zeeland, som båda föreskriver tillståndsplikt för auktionshandel. I delstaten New South Wales krävs för tillstånd att sökanden

har avlagt en särskild examen och att han drivit auktionshandel som praktikant under åtminstone två års tid.

I Nya Zeeland ges licens bara på ett år i taget och på bl. a. följande stående villkor: Varje *artifact* enligt Antiquities Act, som saluhålls, måste ha undersökts av ett offentligt museum och ett intyg ha utfärdats av museet. Intyget skall följa med föremålet. Ett register skall föras över köpare, säljare, pris, intyg m. m. och kopia översändas till Nationalmuseet. Försäljning kan ske endast till offentliga museer, licensierade begagnathandlare eller registrerade samlare.

I New York City har ett licensförfarande upprätthållits sedan 1938. — I Frankrike utses auktionsförrättare av staten, på förslag av företrädaren. Auktionsförrättaren ingår i en korporation som står under domstolars och justitieministerns tillsyn. Provisionsbelopp är reglerade.

Själva auktionsförrättningen kan också vara reglerad. I vissa kantonen i Schweiz måste *der Schultheiss* (ung. kommunalnämndens ordförande) vara närvarande. I Tyskland får inte starkare drycker än vin serveras vid visning eller budgivning. I New York krävs att visning pågått under viss tid och att ingen handel sker efter kl. 20.00, utan särskilt tillstånd.

Det finns givetvis en rad regler i rättsordningarna — både sådana som ställts upp av branschen själv och sådana som har författningskaraktär — som syftar till att reglera förhållandena mellan köpare och säljare samt auktionsförrättarens rätt till provision etc. Det handlar om upplysningsplikt, hur bud skall ges och accepteras, återinrop, ringar, hävande av köp m. m. Dessa regler utelämnas här.

4.1.7 Inlösen- eller förköpsrätt för staten

Lagstiftning från 1979 ger i Frankrike staten rätt att vid all offentlig försäljning av konstverk och arkiv lösa in föremål till det pris som överenskomms vid försäljningen. Handeln är skyldig att tillstålla ministeriet en katalog över försäljningar. En anmälan från ministeriets sida av att förköpsrätten utövas måste fullföljas inom 15 dagar. Sker så inte faller förköpsrätten och förvärvaren blir i stället bunden av sitt bud.

4.2 Byte

Många länder har särskilda regler för byte av kulturföremål; det gäller närmast byten mellan museer i samma eller olika länder. Av speciellt intresse är dessa regler i länder som har ambitionen att strikt kontrollera sina föremålsbestånd och som t. ex. hävdar

nationell äganderätt till kulturföremål. Den mexikanska federala lagen om minnesmärken och arkeologiska, konstnärliga och historiska områden föreskriver exportförbud för alla arkeologiska lämningar, *utom* för byte eller gåvor till främmande regeringar eller vetenskapliga institutioner med godkännande av republikens president. Kuwaitisk rätt föreskriver att alla kulturföremål skall förvaras i nationalmuseet, där de skall restaureras, visas eller lagras och inte får säljas eller ges bort. Dock får de bytas mot andra kulturföremål från arabiska eller andra länders museer.

ÖVER GRÄNSERNA

4.3 Internationell privaträtt

Rättsbildningen på detta område är ju internationell endast i den meningen att den fråga som först skall lösas vid en tvist om överlåtelse av egendom är vilken av två eller flera länders lag som skall tillämpas. Nästa fråga kan vara vilket lands domstol som är behörig att pröva tvisten, eventuellt med tillämpning av ett annat lands lag än domstolen själv tillhör. Emellertid är det i grunden en nationell fråga att ange hur dessa frågor löses. Varje land har sin egen doktrin och praxis — och ibland lagstiftning — på det internationella privaträttsliga området, och skiljaktigheterna kan vara många, även om det också finns en grund av enighet mellan de flesta länder.

Den spanska civillagen anger följande tågordning för att lösa frågorna. Om parterna inte är ense om lagvalet, skall det lands lag tillämpas som båda parterna tillhör. I tredje hand tillämpas den lag som gäller där båda parterna är bosatta. I fjärde hand väljs den lag som gäller där avtalet ingicks.

En internationellt tillämplig ordning för handeln mellan länderna finns sedan 1988 i Förenta nationernas konvention rörande internationella köp, som bl. a. Sverige har undertecknat och inkorporerat (1987:822). Andra anslutna länder är t. ex. Australien, Österrike, Kina, Finland, Frankrike, Ungern, Italien, Mexico och USA. Konventionen undantar emellertid köp av varor för "personal, family eller household use" samt auktionsförsäljningar. Därmed undantas alla köp av samlare, medan däremot köp av konsthandlare och museer omfattas (Hjerner).

För auktionshandel finns regler i den äldre 1955 års konvention om tillämplig lag vid internationella köp (Haag-konventionen), till vilken de skandinaviska länderna och bl. a. Belgien, Frankrike, Italien och Schweiz är anslutna. Den konventionen anvisar i första hand — om parterna inte är överens om lagvalet — att det lands lag skall tillämpas där säljaren är stadigvarande bosatt. För varor som sålts på auktion gäller dock lagen i det land där auktionen hål-

lits. Om säljaren eller ombud för honom uppsökt köparens land för att genomföra försäljningen gäller lagen där (Jfr 4 § lagen (1964:528) om tillämplig lag beträffande internationella köp av lösa saker).

5. Export

Även länder som är mindre ambitiösa i fråga om att reglera flyttnings och överlåtelse av lösa kulturföremål har normalt regler som syftar till att hålla kontroll över utflödet från landet. O'Keefe-Protträknade 1989 till 141 länder med exportreglering. Sedan dess har ju tillkommit bl. a. de f. d. delrepublikerna i Sovjetunionen, som sannolikt i avvaktan på ny lagstiftning tillämpar den äldre, med högre eller lägre grad av framgång. I Unescos regi har publicerats översikter över 139 länder med aktualitet fram till 1988.

Meningen här är inte att göra en översikt över ens de viktigaste ländernas exportlagstiftning; det materialet finns ju dessutom relativt lättillgängligt. Min strävan är att ge en allmän beskrivning dels av vilka föremålskategorier som omfattas, dels av olika sätt att avväga det allmännas kulturskyddsintresse å ena sidan och å den andra den enskildes intresse av att sälja i det land där priset är högst.

5.1 Bakgrund

Det är naturligtvis länder som haft ett attraktivt och svårövertakat kulturarv som tidigast sökt få kontroll över utflödet. Ett påvligt förbud mot utgrävning av relikier utfärdades redan 1462. I påvliga edikt från början av 1800-talet föreskrevs ett absolut exportförbud av konstverk från antiken eller renässansen samt infördes en ordning med lösenrätt. I det ottomanska riket låg arkeologiska utgrävningar under sultanens kontroll, men export brukade medges, åtminstone av fynd från tiden före den turkiska erövringen. De länder som efter hand kom att frigöra sig från det ottomanska väldet var mycket tidigt ute för att få kontroll över de arkeologiska "härjningstågen", så t. ex. Grekland (1832) och Egypten (1879). Irak, Syrien och Libanon är numera bland de länder som har de "hårdaste" exportlagstiftningarna.

Ett europeiskt land med stor rörlighet i sitt arv av kulturföremål är Frankrike. Stora mängder försvann under revolutionsåren i slutet av 1700-talet. Mycket återinförskaffades under Napoleonskrigen, men försvann igen. En teori om *inaliénabilité* beträffande föremål av betydelse för det allmänna kom att utbildas och ledde fram till det system med klassifikation av kulturföremål, som

beskrivits i avsnitt 2.3. En av de verkningar som är knutna till *objets classés* är just att de inte får exporteras.

I Österrike medförde omvälvningarna efter första världskriget också ett stort utflöde av landets betydande konstskatter. Den socialistiska regeringen svarade med ett generellt förbud mot export och t. o. m. överlåtelse av alla slags kulturföremål. Överlåtelseförbudet kunde inte upprätthållas och avskaffades 1923, medan det i princip generella exportförbudet har behållits, men i tillämpningen utformats som ett licenssystem, liknande det svenska.

I Storbritannien sålde Cromwell på sin tid ut Karl I:s konstsamling — en av världens finaste — men landet har ju under inflytande av historiens senare gång inte bara lyckats återanskaffa en del utan kommit att tillhöra nettoimportörerna av kulturföremål samt blivit ett auktionshandels centrum. Under andra världskriget infördes undantagslagstiftning, som fortfarande utgör grunden för den exportkontroll som tillämpas. Motivet var inte så mycket att skydda det brittiska kulturarvet, som att hindra kringgående av krigstidens valutarestriktioner genom försäljningar i USA. 1952 publicerades en rapport som en kommission under Lord Waverley utarbetat på regeringens uppdrag. The Waverley Report innehåller en utredning om exportkontrollens problematik med många fasetter. Den diskuterar alternativa metoder och ligger till grund för det synsätt som idag styr tillämpningen. Den har också varit vägledande vid utformandet på 1970-talet av den canadensiska exportlagstiftningen. En lag godkändes 1975 av Canadas parlament; till den finns det anledning att återkomma. Även Danmark har ett system som grundats på det brittiska.

I Nya Zeeland tillkom exportregler 1901 inriktade på maoriska föremål och i Australien tillsattes 1903 en kommitté för skydd av aboriginernas föremål. Där infördes exportkontroll 1913. I båda länderna har under 1970- resp. 80-talen införts speciallagstiftning för skydd av kulturföremål, som bl. a. syftar till att reglera export.

Ett land med mångtusenåriga traditioner som tillverkare av i Västerlandet begärliga kulturföremål är förstas Kina. Under den oreda som rått under de senaste två seklen fram till den kommunistiska revolutionen, har tydligtvis försöken att få kontroll över exporten varit relativt fruktlösa, men Kina har idag officiellt en mycket sträng syn på att kulturföremål lämnar landet. Mig veterligen är det det enda land som föreskriver dödsstraff för grovt exportbrott. Vad som i realiteten förekommer för införskaffande av västvaluta via Hongkong — som lär sakna alls slags export- och importkontroll — kan säkert vara en annan sak. Under hösten 1992 har

dessutom förekommit tidningsrapporter om de första auktoriserade kinesiska försäljningarna av vissa kulturföremål.

Strävandena att på ett internationellt verksamt sätt få kontroll över export av kulturföremål resulterade 1970 i Unescokonventionen om åtgärder för att förbjuda och förhindra olaglig import, export och överlåtelse av kulturföremål.

Redan i 1957 års Romfördrag, artikel 36, lämnades fritt för traktatsländerna att — utan hinder av den generella handelsfriheten inom de europeiska gemenskaperna — utfärda förbud och restriktioner avseende import, export och transitering av nationella skatter av konstnärligt, historiskt eller arkeologiskt värde. Som antytts ovan har länderna också vidmakthållit eller utvecklat egna — och inbördes ganska olika — exportordningar för kulturföremål. När gränskontrollerna mellan medlemsländerna avskaffades den 1 januari 1993 ställdes efterlevnaden av dessa på sin spets. Samtidigt trädde dock i kraft en reglering som tar sikte på denna situation, och denna skall beskrivas längre fram.

Attityderna till behovet av exportkontroll varierar naturligvis avsevärt från land till land. En gemensam nämnare är dock otvivelaktigt att länder med svag inköpskraft, särskilt för kulturinstitutioner, känner behovet starkare än de länder som av ekonomiska omständigheter kommit att uppträda som nettoimportörer: främst USA, Japan och Tyskland. Alla dessa tre länder har dock exportregler i någon form; sannolikt är de amerikanska reglerna de minst omfattande och ingripande.

5.2 Föremålskategorier

5.2.1 Arkeologiska föremål

Denna kategori är kärnan i alla länders exportreglering rörande kulturföremål. I USA är det i princip också den enda kategori som omfattas, och regleringen gäller inte alla slags föremål. Archeological Resources Protection Act från 1979 gäller endast Public lands och Indian lands (dessa omfattar ungefär en tredjedel av USA:s yta). Den som säljer eller exporterar arkeologiska "resources" funna på eller flyttade från sådan mark blir både straff- och skadeståndsskyldig. Men exportförbudet kan genom delstatlig eller lokal lagstiftning utvidgas till gälla även andra arkeologiska föremål. En generell 100-årsgräns gäller för att föremålen skall omfattas av lagstiftningen.

I vissa länder knyts värdegränser till arkeologiföremålen, dvs. kommersiellt mindre prisade föremål får exporteras fritt. Det gäller t. ex. artefakter gjorda av Canadas urinvånare.

5.2.2 Delar av minnesmärken e. d.

Paradexemplet på vad det här handlar om är Partenonfrisen, som givetvis inte idag skulle kunna flyttas till British Museum på det sätt som skedde för ett och ett halvt sekel sedan med den dåvarande turkiska militärregeringens samtycke. I de flesta länder skyddas delar av monument och byggnader av andra regler än exportregler, men många länder har också exportförbud som en extra säkerhet.

I Frankrike lär skeppsvrak betraktas som lös egendom; alltså behövs en särskild exportkontroll.

5.2.3 Konstverk

Här görs ofta skillnad på äldre och yngre verk. O'Keefe-Protts anger att 45 länder exportkontrollerar sådana verk som är yngre än 150 år. Därtill kan definitioner som "konstnärliga verk av (nationell) betydelse" täcka denna kategori i ytterligare 24 länder.

Dock är det inte ovanligt i sådana länder att undantag görs för verk som omfattas av upphovsmannens eller dennes successorers immaterialrätt enligt resp. rättsordning, dvs. normalt så länge upphovsmannen lever och inom 50 år från hans död. Ett liknande undantag finns även i förslaget till Unidroit-konvention. Tanken är förstås att upphovsrätten inte skall lida någon inskränkning av exportrestriktioner, utan ge upphovsmannen full befogenhet att sälja sina verk där det är fördelaktigast.

5.2.4 Etnografiska föremål

Gränsen mellan arkeologiska och etnografiska föremål är många gånger flytande, men etnografiska får väl per definition anses innefatta föremål som fortfarande används, t. ex. folkdräkter eller föremål för kult, fest, ceremonier eller liknande evenemang, ofta med anknytning till landets urinvånare eller minoritetsgrupper. I Papua Nya Guinea strävar nationalmuseet med lagstiftningens stöd att förteckna och dokumentera föremål från landets byar. Endast museet får förvärva sådana föremål och de får inte tas ur landet.

I sammanhanget kan nämnas det svenska exportskyddet för samiska föremål, som inträder redan vid åldersgränsen 50 år medan åldersgränsen för huvudparten av de exportlicenspliktiga kulturföremålen går vid 100 år.

5.2.5 Arkivalier

I den franska lagstiftningen, liksom i vissa andra länder, görs undantag från de generella exportbestämmelserna för arkivmate-

rial. Arkivalier får exporteras relativt liberalt, om kopior deponeras hos myndigheterna.

5.2.6 Mineraler och fossiler

Det rör sig här knappast om kulturföremål, men denna kategori har likväl kommit att tas med i 1970 års Unesco-konvention, trots motstånd från bl. a. Canada. Den canadensiska inställningen har sedan dess svängt; 1975 års Cultural Property Export and Import Act skyddar mineraler och fossiler och har tillämpats på sådana föremål vid flera tillfällen.

5.2.7 Samlingar

Att kunna hålla samlingar intakta är givetvis en utomordentligt viktig kulturell angelägenhet, men samtidigt svår och det finns inte så många länder som håller sig med en lagstiftning som är direkt inriktad på exportkontroll av hela samlingar, annat än om varje föremål i samlingen i sig faller in under exportkontrollkriterierna.

I Österrike gäller exportreglerna föremål som tillsammans bildar enheter, såsom grupper, samlingar, installationer, bibliotek eller arkiv, och enheten har betydelse. Reglerna gäller även om föremålen befinner sig i skilda lokaler eller hos olika ägare. Nya Zeeland har ju särskild lagstiftning om samlingar, som inskränker en rad olika befogenheter inklusive export. Även Canada och Australien har vissa regler om export av samlingar av föremål. I Nederländerna finns möjlighet att "lista" samlingar, så att de omfattas av utförselkontroll.

5.3 *Begränsningar av antalet tillståndspliktiga föremål*

Det finns två generellt använda metoder att inskränka tillståndsplikten till att omfatta endast potentiellt intressanta föremål: att sätta åldersgränser och värdegränser.

I den brittiska Waverley-rapporten konstaterades att under 1950 hade 19 500 ansökningar behandlats, varav endast 32 föranledde exportförbud. Rapporten ledde till att nya ålders- och värdegränser infördes för att sortera ut mindre intressanta föremål och minska den meningslösa belastningen på systemet. Idag tillämpas generellt en 50-årsgräns i Storbritannien, medan Canada tillämpar en 35-årsgräns. I de övriga anglo-saxiska länderna synes gränserna variera mellan 35 och 50 år. I Finland gäller att föremål som befunnit sig i republiken i minst 50 år av de senaste 70 år exportkontrollerade.

I Storbritannien är den lägsta värdegränsen numera GBP 6 000. En rad olika värdegränser förekommer internationellt. Höga är de

värdegränser som finns i EG-kommissionens förslag till gemensamma exportregler, se avsnitt 5.6.

Ett annat sätt att begränsa prövningen kan vara att direkt ge tillstånd för föremål som relativt nyligen importerats (Canada, 35 år).

Ovanligt synes dock det svenska systemet vara att ange tillståndsfrihet för vissa speciella ägarsituationer i förhållande till kulturföremål. Jag avser här den omständigheten att den som bosätter sig i ett annat land får ta med sig kulturföremål utan tillstånd, liksom att arve- och giftorättsgods får tas ut fritt (vederbörande måste givetvis styrka arvfall etc. i tullen).

Det finns också vissa länder, främst Storbritannien, som har ett system enligt vilket betrodda handlare har getts en generell licens att exportera vissa föremålskategorier.

5.4 *Exportkontrollens innebörd*

Två huvudsystem förekommer: absolut exportförbud samt tillståndsprövning (licensiering). Det finns också andra metoder att begränsa exportbenägenheten.

Tillståndsprövningen är i vissa länder ett slags fördröjningssystem, tillskapat för att ge möjlighet för museer eller liknande offentliga institutioner att köpa föremålet i fråga. Lyckas inte detta inom en viss tid, skall exporten medges.

Waverley-kommissionen diskuterade, men avfärdade, ett system med exportkvoter, tänkta att balansera en viss import av kulturföremål. Ett sådant system förefaller inte att tillämpas någonstans.

5.4.1 Exportförbud

Relativt många länder föreskriver generellt exportförbud, t. ex. Nigeria och Irak, som förefaller vara de strängaste. Men i många fall är förbuden genombrytbara i vissa speciella situationer, som exempelvis för att möjliggöra byten av kulturföremål eller regeringsingripande till förmån för något offentligt intresse. Skillnaden mot ett system med tillståndsprövning är därför inte så klar.

I Frankrike kan man förvisso få exporttillstånd, men för de särskilt värdefulla 110 000 *objets classés* är det i princip omöjligt.

5.4.2 Tillståndsprövning med frist för inköp

I Storbritannien grundas, som nämnts, tillståndsprövningen på undantagsregler från andra världskriget. The Import, Export and Customs Powers (Defence) Act 1939 ger the Secretary of State bemyndigande att förbjuda eller reglera all export. För kulturföremål gäller dels ett system med Open General Export Licence,

enligt vilket de föremålskategorier som särskilt förtecknats får föras ut utan någon individuell prövning, dels att andra kulturföremål inte får föras ut utan prövning i varje särskilt fall. De "öppna" föremålskategorierna är t. ex. musikinstrument för professionell användning, motorfordon, (moderna) vapen med ett värde under GBP 6 000, beklädnadsartiklar, porträtt, andra bilder, arkiv, föremål funna i jorden m. m., alla såvitt inte vissa värdegränser överträffas. Andra kulturföremål, som är äldre än 50 år, får alltså inte exporteras utan tillstånd i varje särskilt fall, men det finns också stående tillstånd för reguljära exportörer att föra ut vissa typer av dokument och arkivhandlingar.

Vid prövningen av exportansökningar biträds the Secretary of State av the Reviewing Committee on the Export of Works of Art. Den i sin tur biträds av Expert Advisers, som i första hand skall ta ställning till om utförsel av föremålet faller inom de kriterier som Waverley-kommissionen satte upp. Om så befinns vara fallet, prövas ansökningen av kommittén. Delar kommittén experternas uppfattning, kan den rekommendera en tid inom två till sex månader, inom vilken föremålet står öppet för budgivning från museer eller andra intressenter som vill behålla det i landet. Kommittén anger en skälig prisnivå. Kommer inget bud, beviljas ansökningen. Skulle däremot ett skäligt anbud lämnas, är visserligen ägaren fri att förkasta det, men detta leder normalt till att exportansökningen avslås. Normalt går det sedan inte heller att återkomma med en exportförfrågan under tio år.

Waverley-kriterierna är följande: 1) Är föremålet så nära knutet till vår historia eller livsform att det vore en olycka att mista det?, 2) Har föremålet en utomordentlig betydelse från estetisk synpunkt?, och 3) Har föremålet en utomordentlig betydelse för studiet av en särskild konst, vetenskapen eller historien?

Under 1989/90 beviljades 5 940 exportlicenser efter granskning endast av the Expert Advisers. 36 fall hänvisades till kommittén, varav 26 prövades under året. I 15 av dessa rekommenderade kommittén en frist för behandling av ansökningen.

Systemet är, enligt professor Victor Moore, problematiskt. Ägaren kan inte tvingas att anta de bud som lämnas, och det förekommer att bud i nivå med senaste köpeskilling avvisas. The National Heritage Memorial Fund, tillskapad 1980 i syfte att förvärva kulturellt värdefull fast och lös egendom, har inte fått sina anslag höjda sedan 1985, medan konstpriserna rusat iväg uppåt. Ägaren kan söka tillstånd på nytt, och sannolikheten att ett bättre bud kan lämnas då är inte stor. Det har diskuterats att förlänga fristerna eller helt avskaffa fördröjningssystemet, så att ett avslag på

ansökningen skulle bli definitivt, alternativt att göra om systemet så att ägaren skulle bli skyldig att acceptera skäliga bud, men enligt Moore är inget av förslagen politiskt gångbart.

I Canada, som också tillämpar ett fristsystem, bygger detta inte på undantagslagstiftning, med dess starka maktbefogenheter för regeringen/administrationen. Där har i stället 1975 antagits en särskild Cultural Property Export and Import Act med mer precisa kriterier i fråga om föremål som fordrar exportlicens. I en omfattande, men som sagt precis Control List, anges vilka föremål det gäller. Listan upptar inte bara föremål av canadensiskt ursprung, utan också vissa kategorier oavsett ursprung, som böcker, inspelningar, dokument, fotografier, teckningar, grafik, akvareller, i den mån föremålen har ett värde över vissa gränser. Inget föremål under 50 år gammalt eller framställt av en ännu levande person omfattas dock. I fråga om föremål som importerats för mindre än 35 år sedan, skall exportlicens beviljas.

Prövningsförfarandet påminner starkt om det brittiska, med samma kvalitativa kriterier som Waverley-kriterierna och ett liknande fristsystem. The Review Board kan på begäran av endera exportören eller en offentlig institution begära att ett skäligt försäljningspris bestäms. Vägrar föremålets ägare att sälja till det priset, är han förhindrad att exportera eller göra en ny exportansökan inom två år.

5.4.3 Tillståndsprovning med inlösenrätt för staten

Frankrike var antagligen den främsta exponenten för detta system. Enligt lagstiftning som gällde intill den 1 januari 1993 skulle den som ville exportera ett licenspliktigt kulturföremål i ansökningen ange föremålets värde. När ansökningen gjorts var exportören/ägaren bunden. Prövningen kunde resultera i tillstånd, avslag eller inlösenrätt för staten. Staten var inte bunden av inlösenbeslutet, men om den ville utöva sin lösenrätt, skulle det ske inom sex månader. Lösensumman blev det i exportanmälan angivna priset. Inlösen kunde även ske till förmån för en kommun eller offentlig institution.

De onekligen ganska långtgående franska reglerna tjänade som förebild för andra länder, men avskaffades till förmån för ett system som helt ansluter till den motsvarande EG-regleringen, se avsnitt 5.7.

Även Spanien har ett system med inlösenrätt. Lagstiftningen från 1985 indelar kulturföremål — definitionen är mycket vid och omfattar konstnärligt, historiskt, paleontologiskt, arkeologiskt, etnografiskt, vetenskapligt och tekniskt värde — i tre huvudgrup-

per 1) föremål som inte får exporteras, 2) föremål som får exporteras med tillstånd och 3) föremål som får exporteras fritt. Föremål som inte får exporteras skall vara förtecknade i ett centralt register.

Föremålen i grupp 2, dvs. de som får exporteras med tillstånd, får tvångslösas, och det är priset i tillståndsansökningen som blir lösensumman.

Även Nederländerna har en lösenordning, som dock till skillnad från den franska och spanska, binder även staten vid inlösen. Endast ca 600 särskilt förtecknade föremål omfattas; eljest är exporten fri.

5.4.4 Tillståndsprövning med avvägning mot enskilds rätt

Under denna rubrik kan Tyskland inordnas. Lagstiftningen från 1955 omfattar endast privat egendom och exportkontrollen är knuten till att föremål förtecknas. Beslut om förteckning sker hos varje Bundesland, men förteckningen förs centralt för hela landet. Exportlicens ges av förbundsregeringens inrikesminister, efter hörande av sakkunniga. Om ägaren av ekonomiska skäl tvingad att sälja ett föremål, skall myndigheterna söka åstadkomma ekonomisk kompensation för den skada som ett vägrat exporttillstånd åstadkommer.

Österrike har ett något annorlunda system. Regleringstekniken är den att export i princip är förbjuden om den skulle strida mot det allmänna intresset att bevara ett visst föremål i landet. Emellertid har också undantagits 18 föremålskategorier, som är tillståndsfria under vissa värde- och åldersgränser. Bundesdenkmalamt, som prövar ansökningar, kan ge tillstånd även i fall där detta strider mot det allmänna intresset, om det i undantagsfall motiveras av ägarens ekonomiska trångmål. Något sådant trångmål anses inte föreligga om ägaren fått ett anbud på åtminstone 80 procent av föremålets värde.

5.4.5 Avslag utan kompensationseffekt

Givetvis är det i många rättsordningar en svår avvägningsfråga i vad mån den ekonomiska skada ett avslag på en exportansökan kan medföra skall beaktas vid prövningen och rent av kompenseras. Olika sätt att konstruera avvägningssystemet har beskrivits. Här kan dock återstå att nämna att många länder medger att ansökningar avslås, utan att den ekonomiska effekten för ägaren lägger hinder i vägen. Det gäller t. ex. Chile, Frankrike, Syrien, Pakistan och t. o. m. Japan, vars rättsordning eljest fäster stor vikt vid den privata

egendomsrätten. Sverige kan ju också nämnas i detta sammanhang.

5.5 Tillståndsförfarandet

Antingen söks tillstånd hos särskilda myndigheter med anknytning till kulturlivet, eller också hos tullen, som i sin tur hör särskilda experter. I Frankrike fordras att ansökningar görs på båda hållen om exporten går till länder utanför EG. I vissa fall gäller särskild tidsgränser för myndigheternas behandling; oförmåga leder till att tillstånd anses givet.

Frågan om förhandsbesked synes kontroversiell. Waverley-kommissionen avisade tanken, eftersom sådana besked skulle kunna vara prisdrivande. Likväl finns en sådan ordning i den österrikiska lagen; beskedet gäller i tre år.

5.6 Tillståndsbeslutet

Redan i 1970 års Unesco-konvention angavs att exporttillstånd skall ges i "an appropriate certificate", som skall åtfölja alla lagligen exporterade kulturföremål. När föremålet väl har lämnat utförsellandet, är det väl dock osäkert vad certifikatet har för betydelse och dessförinnan är det ju som huvudregel exportlandets ensak hur kontrollen skall ske.

Inom EG har dock antagits en ordning som innebär att en exportlicens utfärdad enligt förordningen (EEG) nr 3911/92 som regel berättigar till fri passage mellan medlemsländerna och export till tredje land.

5.7 EG-förordning

Förordningen bygger på att varje land, enligt Romfördragets artikel 36, självt får besluta om inskränkningar i den generella handelsfriheten just för kulturföremål (nationella skatter), och att detta beslut blir bindande även för andra medlemsländer i en transitsituation. Medlemsländerna åtar sig gemensamt att kontrollera varandras exportregler gentemot tredjeland för att skydda kulturvärdena. Länderna åtar sig att utfärda exportlicenser som gäller inom hela gemenskapen. Vissa myndigheter skall anförtros tillståndsprövningen. Det finns möjlighet att begränsa antalet tullstationer som får ta befattning med export av kulturföremål. En gemensam kommitté för kulturföremål har tillsatts, med en företrädare för EG-kommissionen som ordförande. Kommittén skall föreslå vilka revisioner som från tid till annan skall företas av den bilaga till förordningen som anger vilka föremålskategorier som omfattas.

Bilagan omfattar i sammandrag följande kategorier:

- arkeologiska föremål och delar av minnesmärken, såvitt de är över 100 år,
- manuellt framställda bildkonstverk: tavlor, mosaiker, grafik, skulpturer m. m., utan åldersgränser, men med varierande värdegränser där den högsta, 150 000 ECU, gäller för tavlor,
- fotografier, handskrifter, inkunabler, viktigare vetenskapliga föremålsamlingar, utan ålders- eller värdegränser,
- därutöver över 75 år gamla motorfordon samt över 100 år gamla antikviteter, böcker och samlarföremål, knutna till varierande värdegränser.

Det bör tilläggas att medlemsländerna är fria att upprätthålla strängare exportregler än de gemensamma men de kan i sådant fall inte utnyttja gemenskapsreglerna för att övervaka efterlevnaden.

5.8 Sanktioner

O'Keefe-Protts fann vid sin genomgång av 141 rättsordningar att 114 hade böter som normal påföljd för exportbrott. Beloppen kunde variera avsevärt, från t. ex. 200 000 australienska dollar (vid ackumulerad brottslighet) till småsummor. I Spanien skall domstolarna söka skatta skadan för kulturarvet i monetära termer och utdöma maximalt fyra gånger beloppet i böter.

Den österrikiska lagen ger uttrycklig möjlighet att utdöma skadestånd för återfäendekostnader och återköp. Liknande regler finns i Italien och Grekland.

De rättsordningar som inte erkänner möjligheten att avyttra kulturföremål och förbjuder export generellt, lär knappast godta sådana rättshandlingars giltighet ens mot tredje man och de kan alltså förklaras återgå. I Portugal anses transaktioner med dit illegalt exporterad kulturegendom som nulliteter, under förutsättning av ömsesidigt erkännande av samma princip i det land som egendomen kommer från.

I länder med kontroll av handeln, lär licenser för antikhandlare m. fl. kunna dras in vid överträdelse av reglerna.

Tio länder angavs av O'Keefe-Protts föreskriva fängelse i stället för böter. Dock är det säkert vanligt att båda straffformerna ingår i straffskalorna, särskilt i länder som i likhet med Sverige hänvisar till mer generella straffregler, motsvarande brottsbalk eller varusmuggningslag.

Ett land — Kina — föreskriver dödsstraff för grovt brott. Genom straffskärpningar 1982 och 1988 i den allmänna strafflagen har föreskrifterna fått följande ungefärliga innebörd: den som smugg-

lar kulturella relikter, sällsynta djur och produkter därav ... döms, när omständigheterna är särskilt försvårande, till livstids fängelse eller döden, varjämte egendomen förverkas.

66 länder har regler om förverkande av kulturföremålet. I många länder ses denna åtgärd inte som ett straff, utan som ett skydd för kulturarvet.

6. Import

När ett kulturföremål har exporterats från ett land, blir nästa led med nödvändighet import av föremålet till ett annat land. Om exporten varit illegal, uppstår frågan vilken betydelse detta får i importlandet. Endast vissa länder har åtagit sig en kontroll av importen av kulturföremål, varvid skilda rättsverkningar kan inträda. Dessa skall diskuteras här.

För ordningens skull bör det kanske nämnas att import inte alltid följer direkt på export. Godset kan vara i transit kortare eller längre tid. Den tulltekniska termen transitering betyder emellertid att gods flyttas genom ett eller flera länder utan att förpackningarna bryts. Förutsättningarna för att stoppa transitering av illegalt hanterat gods behandlar jag inte här.

Det är förstås inte alltid säkert att det första importlandet är det dit föremålet egentligen destinerats. Ett "frihandelsvänligt" land kan fungera som ovetande "hälare" i en längre beställningskedja igångsatt av en ominös samlare.

1970 års Unesco-konvention behandlar importfrågor. Konventionen förutsätter till att börja med att traktatsländerna upprättar nationella inventarier över skyddsvärda kulturföremål och att ett certifikat åtföljer legalt exporterade föremål. Mot denna bakgrund föreskrivs att staterna skall tillse dels att deras museer och liknande institutioner inte förvärvar föremål som exporterats illegalt från något annat land, dels att import av föremål som stulits från något museum eller minnesmärke i ett annat land — och som finns i dess inventarium — skall vara förbjuden, dels att staterna skall vara verksamma för att på begäran återställa stulen eller illegalt exporterad egendom, förutsatt att skälig ersättning betalas till en oskyldig innehavare av egendomen.

I sammanhanget bör nämnas också 1973 års Unesco-konvention om internationell handel med hotade arter av vild fauna och flora, som också kan tillämpas på vissa kulturföremål: sådana som tillverkas av elfenben, sköldpaddsskal, ormskinn och liknande substanser. Denna konvention, som också reglerar export och import, har vunnit en något bredare anslutning än 1970 års konvention, enligt uppgift av ca 95 länder.

Trots att 1970 års Unesco-konvention har tillträtts av ett 70-tal länder — ännu icke av något av de nordiska — är det tveksamt i vad mån traktatsländerna uppfyller sina förpliktelser i fråga om importreglerna. Här följer dock strax en redogörelse för situationen i länder som upprätthåller en särskild importkontroll för kulturföremål.

Dessförinnan bör dock nämnas ytterligare en konvention, en av delvis motsatt innebörd. För att motverka att det internationella kulturutbytet hämmas av importkvoter och tulltariffer antogs 1950 i Florens en överenskommelse om import av pedagogiska, vetenskapliga och kulturella produkter. De 79 stater som tillträtt denna överenskommelse har förbundit sig att avstå från att ta ut tullavgifter på olika föremålskategorier, bl. a. antikviteter över 100 år gamla. Huvudsakligen behandlas i konventionen produkter som inte har kommersiella användningsområden.

6.1 USA

USA är möjligen det land i världen som importerat både de flesta och de viktigaste kulturföremålen. Under större delen av 1900-talet har det skett utan någon importkontroll, men den kontroll som nu sker har likväl en längre förhistoria. Fram till 1909 belades import av konst med 20 procents tullavgift. Det året sänktes avgiften till 15 procent för konst äldre än 20 år, och avgiften togs bort helt 1913. Anledningen var bl. a. att J. Pierpont Morgan önskade donera en inköpt konstsamling till the Metropolitan Museum of Art i New York.

Under 1960- och 70-talen fick USA ett relativt dåligt anseende för hur man skötte arkeologiuppdrag i viktiga ursprungsländer som Peru och Turkiet. Detta ledde till en politisk omsvängning från den tidigare frihandelsvänliga inställningen. 1972 utfärdades en förordning om importkontroll för prekolombianska föremål från ett antal sydamerikanska länder.

Lagstiftning från 1983 i samband med USA:s ratificering av 1970 års Unesco-konventionen ger presidenten bemyndigande att införa importkontroll i enlighet med konventionen. Importkontroll gäller numera för införsel från 13 länder, alla i Central- eller Sydamerika. Import av skyddade föremål tillåts endast om det finns ett intyg från ursprungslandet om att exporten har skett legalt. Under hösten 1992 inleds förhandlingar om en liknande bilateral överenskommelse mellan USA och Italien.

6.2 *Canada och Australien*

Båda länderna har relativt nyantagen lagstiftning (1975 resp. 1986) rörande export och import av kulturföremål, och upprätthåller i konsekvens med sin anslutning till 1970 års Unesco-konvention, en importkontroll, vars effektivitet jag förstår inte har någon god bild av. Kärnan i lagstiftningen är att båda länderna är beredda att acceptera brott mot andra länders exportregler som grund för ingripande mot importen till det egna landet.

Till Australien är det möjligt att importera kulturföremål för tillfälliga syften, som t. ex. utställning eller försäljning där, varefter föremålet får exporteras utan konflikt med exportreglerna. I Canada gäller ju beträffande importerade kulturföremål att exporttillstånd ges utan omgång om importen skett under de senaste 35 åren.

6.3 *Vissa andra länder*

Papua Nya Guinea bemyndigar sina tullorgan att stoppa import av kulturföremål, vars export från det egna landet under motsvarande omständigheter skulle vara oönskad eller otillåten. I Qatar föreskrivs att import av kulturföremål, som inte åtföljs av en exportlicens, skall leda till beslag av egendomen. Iran och Filippinerna har generella importförbud, varvid Iran knyter tillämpningen vid 1970 års Unesco-konvention och Filippinerna kräver en exportlicens, dock utan angivande av påföljd.

6.4 *Storbritannien*

Samma undantagslagstiftning från 1939, som den som utgör grunden för exportkontrollen, ligger till grund också för the Import of Goods (Control) Order från 1954. Även om lagstiftningen gör all import tillståndsberoende, gäller i praktiken ett system med Open General Import Licence för all import, som inte särskilt förtecknats. Ingen kulturegendom lär finnas på denna förteckning, så importen är alltså i verkligheten fri.

Storbritannien har i konsekvens härmed avstått från att tillträda 1970 års Unesco-konvention och därvid lämnat bl. a. den förklaringen att en importkontroll skulle vara ogenomförbar.

6.5 *Deklarationsplikt*

Några länder reglerar inte importen på annat sätt än att importören avkrävs en tulldeklaration, t. ex. Belize, Kuba och Taiwan. Om deklarationsplikten inte fullgörs på Kuba, tillåts inte senare export av föremålet.

6.6 Sanktioner

Av rent straffrättsliga påföljder för illegal import förefaller böter vara den dominerande formen. Förverkande av godset lär väl därutöver vara den tullmässigt normala konsekvensen. Den canadensiska lagen ger också domstolarna befogenhet att beordra återlämnande av kulturföremål som har importerats illegalt, och detta bemyndigande har fått praktiskt tillämpning, bl. a. i förhållande till USA. I fråga om återlämnande av illegalt *exporterade* föremål, se avsnitt 7.

Fördraget 1978 mellan USA och Mexico om utlämning på grund av brott nämner uttryckligen överträdelser av regler om export, import eller transitering av varor, inklusive arkeologiskt och historiskt material, som en grund för utlämning.

7. Återställande

Om ett kulturföremål har lämnat sitt ursprungsland och kommit till ett annat land uppstår ibland anspråk på att det skall återställas. Även om ett återställande kan vara väl motiverat från kulturskydds-synpunkt, kolliderar ett sådant anspråk ofta med civilrättsliga intressen. Mottagarlandet kan också komma att hävda att föremålet numera har sin rätta kulturella hemvist där. Sverige gör ju t. ex. det i fråga om utländska kulturföremål som kan antas ha kommit hit före 1840.

Återkraven kan självfallet ha olika bakgrund. Ett återkrav direkt mot en tjuv eller förskingrare är givetvis inte kontroversiellt i någon rättsordning. Frågan här är närmast hur processuellt effektiva respektive lands regler är i förhållande till målsäganden. De flesta länder har intill den nyliga regleringen i Luganokonventionen varit motvilliga till att verkställa domar från något annat land. Men en återkravstalan som förs vid en domstol i det land där föremålet finns, torde sällan bereda något bekymmer om den riktas mot den direkt brottslige.

För att effektivisera det mellanstatliga samarbetet med brottsbekämpning antogs 1985 i Europarådets regi en konvention om brott berörande kulturegendom. Staterna åtar sig att bistå varandra med lagföring, verkställighet av straff och återställande av kulturföremål. Emellertid har konventionen, som antogs av endast sex länder, inte ratificerats av ett enda.

Svårare problem möter om föremålet passerat från en brottslig förvärvare vidare till någon annan. Om den nye innehavaren kände till eller borde ha insett brottsligheten, dvs. var i ond tro, får han inte bättre rätt gentemot den ursprunglige ägaren än vad brottslingen hade. Återkravet torde ha framgång överallt, under

förutsättning att den onda tron kan bevisas. Annorlunda är det om den nye innehavaren kan göra sannolikt att han förvärvat föremålet i *god tro*.

Länderna står här på principiellt mycket olika ståndpunkter. Dels vägs den ursprunglige ägarens intresse mot den godtroende innehavarens på olika sätt, dels görs skillnad på det brottsliga mellanledets beskaffenhet: var det stöld eller t. ex. förskingring av anförtrott gods?, dels råder olika meningar om hur bevisbördan skall placeras mellan återkrävaren och innehavaren, dels finns en mångfald regler om preskription av återfåenderätt.

Den ena principiella utgångspunkten är att den ursprunglige ägaren inte skall förlora någon rätt på grund av någon förbryter sig mot hans egendom; *Nemo dat quod non habet*, dvs. något förvärv i god tro från en person som saknar rättslig titel till ett överlåtet föremål är inte möjligt. Den ursprunglige ägaren kan alltså alltid kräva egendomen åter (vindikationsprincipen). Denna utgångspunkt präglar äldre Common Law och därmed fortfarande till stor del de anglosaxiska länderna, även om lagstiftning i betydande del numera reglerar rättsområdet och innehåller många undantag. Det är tydligt att denna princip är den som tillgodoser kulturskyddsintresset bäst.

Den andra utgångspunkten är att *den godtroende innehavaren*, som ju inte gjort något orätt, *skall prioriteras*. Denna princip försvaras med att den tjänar omsättningens intresse; det skulle bli stor oreda om varor skulle kunna krävas tillbaka, kanske långt efter en stöld och efter att flera gånger ha gått i handel. Vem skall t. ex. svara för skador resp. förbättring av egendomen under mellantiden? Det förvärv som sker i god tro släcker alltså enligt denna princip (extinktionsprincipen) ut ursprunglägarens rätt. Principen torde grundas på romersk rätt och är därför vanlig i Sydeuropa och länder som tillhör samma rättstradition. Code Napoléon tycks ha utgjort en modell för flera andra länder. I sin mest renodlade form tillämpas principen i Italien, som ger en godtrosvärfvare ett i princip absolut skydd mot återkrav.

Skillnad görs som nämnts också på vilken form av brott som föregått godtrosvärfvet. De länder som hyllar *nemo dat* (vindikationsprincipen) förefaller mer benägna att bevilja undantag från denna i situationer där värfvet skett från någon som handlat med anförtrott gods, t. ex. en person som fått låna en tavla och sedan säljer den.

Den praktiska konsekvensen är ändå i de flesta rättsordningar att *återkrav medges*, i vart fall om återkrävaren betalar en *skälig ersättning* till innehavaren. Här föreligger förstås vissa skillnader i uppfatt-

ning om hur ersättningen skall beräknas och inom vilken tid återkrav skall anställas. I en del länder räknas tiden från det att återkrävaren fick vetskap om var föremålet fanns, i andra från det att det brottsliga avhändandet inträffade. I vissa används båda utgångspunkterna. Slutresultatet är ändå att de flesta länder accepterar att den godtroende innehavaren får avstå från föremålet, såvida inte återkravet begärs lång tid efter avhändandet resp. den tid då återkrävaren fick veta var föremålet numera finns.

Ett särfall är det då den enda brottsliga gärning som kan förknippas med föremålet är att det varit föremål för *illegal export* från ursprungslandet. Det följer inte av folkrättsliga principer att ett land skall ta någon hänsyn i sin interna lagstiftning till offentlig-rättsligt motiverade regler i ett annat land. Staterna är sålunda återhållsamma med att bistå varandra med t. ex. skatteindrivning. I Luganokonventionen om domstolars behörighet och verkställighet av domar på privaträttens område, vilken antogs av EG- och EFTA-länderna 1988 och som Sverige nu har tillträtt, görs t. ex. uttryckligt undantag för skattefrågor, tullfrågor och förvaltningsrättsliga frågor. Det förekommer bilaterala överenskommelser om att ett land skall respektera utförselrestriktioner som ett annat land sätter upp, t. ex. beträffande högteknologiprodukter och vapen, men dessa torde inte primärt gå ut på att illegalt exporterade föremål skall återställas till ursprungslandet. Det är däremot syftet med vissa överenskommelser som USA träffat bilateralt med 13 latinamerikanska länder. För att nå en effektivare ordning fordras emellertid multilaterala överenskommelser mellan staterna. 1970 års Unescokonvention och det pågående arbetet med en konvention om återställande av kulturföremål i FN-organet Unidroit är exempel på detta.

Slutligen bör det nämnas att vissa återkravssituationer inte har sin anledning i något numera straffbart förhållande hos innehavaren eller dennes företrädare i äganderätten. Jag tänker på återkrav som syftar till att återställa föremål till ursprungsorter, varifrån de en gång försvunnit på grund av koloniala maktförhållanden eller i samband med krig. Det i dessa sammanhang alltid använda exemplet är Partenonfrisen (The Elgin Marbles), som med samtycke av dåvarande turkiska myndigheter fördes till Storbritannien i början av förra seklet och som under 1970-talet begärdes tillbaka av den grekiska regeringen. Här rör det sig alltså om återkrav som knappast kan stödjas på en utvidgad tolkning av resp. rättsordningar, utan som får sin styrka närmast av *kulturpolitiska* förhållanden. Återkravsfrågor av denna art kommer ofta upp i Unesco.

7.1 Återställande av stulna kulturföremål

7.1.1 Återkrav vinner över godtrosvärv

I Storbritannien gäller enligt Sale of Goods Act beträffande föremål som säljs utan ägarens samtycke att köparen inte förvärvar bättre rätt än säljaren. Ursprungsgägaren kan alltså återkräva dem. Det finns emellertid en rad undantag för situationer där den som uppträder som säljare (mellanmannen) har besittningen till ett stulet föremål och där återkrav kan vara svåra att anställa. Dessa kommer att beskrivas något närmare i samband med att återställande av anförtrott gods beskrivs.

Motsvarande regler tillämpas generellt i USA. Där är det dessutom enligt federal lagstiftning (National Stolen Property Act) förbjudet att transportera egendom mellan delstaterna eller i utrikeshandel med vetskap om att den stulits. I två rättsfall (US v. Hollinshead och US v. McClain) har etablerats den principen att det är straffbart att till USA importera föremål med vetskap om att föremålen omfattas av guatemalanska resp. mexikanska generella anspråk på statligt ägande till förkolumbianska arkeologiska fynd. I det senare fallet underkändes visserligen åtalet, eftersom den mexikanska lagstiftningen vid importtillfället inte ansågs vara tillräckligt klar, men principen anses ändå gälla att föremålen likställs med stulna i den aktuella situationen; alltså bör de återlämnas. — Förslag om att ändra den federala lagen — motiverade närmast med att de latinamerikanska anspråken skulle strida mot *ordre public* i USA — har mötts av invändningar om att USA i så fall inte skulle uppfylla sina åtaganden enligt 1970 års Unesco-konvention, och har inte lett till något kongressbeslut. Detsamma gäller andra lagförslag, som syftat till att freda amerikanska museer från återkrav av föremål som länge befunnit sig i deras samlingar, oavsett om föremålen tidigare stulits och därför skulle kunna vindiceras enligt *nemo dat*-principen.

Från USA kan också nämnas rättsfallet *Kunstsammlung zu Weimar v. Elicofon*, ett av de klassiska i litteraturen. Två Albrecht Dürerporträtt, ägda av en föregångare till det dåvarande östtyska Weimarmuseet, som krävde porträtten åter, hade stulits från ett förvar i Tyskland strax efter krigsslutet och såldes 1946 till en advokat vid namn Elicofon av en amerikansk f. d. soldat, som sade sig ha köpt dem i Tyskland. 1966 talade en vän till Elicofon om att porträtten fanns publicerade i en översikt över stulna konstföremål och småningom stämde Elicofon av det östtyska museet. Elicofon gjorde gällande att tysk rätt skulle tillämpas, med den konsekvensen att återkravsrätten i vart fall skulle vara preskriberad. USA:s högsta

domstol fann dock staten New Yorks rätt tillämplig och biföll återkravsyrekandet.

I Danmark, Norge, Finland, Portugal och de sydamerikanska länderna utom Argentina tillämpas vindikationsprincipen i fråga om stulen egendom. Sådan skall alltså återställas även av en godtroende förvärvare.

Det förtjänar påpekas att även i länder som hyllar vindikationsprincipen det kan inträffa att ett återkrav inte kan göras gällande om ursprungsgärens under en längre tid varit passiv med sitt anspråk på att återfå egendomen.

7.1.2 Godtrosförvärv står sig mot återkrav efter viss tid

I Frankrike stipulerar *Code civile*, utifrån den principiella utgångspunkten att den som har besittningen till ett föremål också har förfoganderätt, att den som förlorat ett föremål eller fått det stulet från sig, har rätt till återkrav från innehavaren endast inom tre år från förlusten eller stölden. Återkravet kan göras gällande *utan ersättning*. Innehavaren får i stället kräva ersättning från den person som han fått föremålet från. Det senare gäller dock inte i fall där innehavaren förvärvat föremålet på en marknad, vid offentligt saluhållande eller från en handlare, som normalt säljer föremål av liknande slag. I sådana fall måste ursprungsgärens betala ersättning till innehavaren, men torde ha regressrätt gentemot mellanmannen. — Den allmänna preskriptionstiden är 30 år. I ett rättsfall underkändes återkrav från personer, som visserligen varit i ond tro vid ett förvärv av konstföremål 1931, men som under processen kunde åberopa den allmänna preskriptionen. — I fråga om statligt ägda *objets classés*, synes godtrosförvärv aldrig accepteras, eftersom sådana föremål är *inaliénable*.

Belgien och Nederländerna tillämpar regler med samma innehåll som de franska.

I Schweiz preskriberas äganderättsanspråk gentemot en godtroende förvärvare fem år efter en stöld eller förlust; intill denna tidpunkt kan stulna föremål alltså återkrävas. Om föremålet förvärvats på en offentlig auktion, öppen marknad eller från en handlare, som säljer föremål av liknande slag, krävs dock att innehavaren ersätts för köpeskillingen.

Tyskland erkänner i princip inte godtrosförvärv av stulna eller förlorade föremål. Återkravsretten preskriberas dock efter tio år.

1990 års förslag till Unidroitkonvention medför rätt till återkrav av stulna kulturföremål från godtroende förvärvare inom tre år från vetskap om — eller den tid då återkrävaren borde ha känt till — var eller hos vem föremålet finns. Återkravsretten preskriberas

under alla förhållanden trettio år efter stölden. Återkrävaren skall betala skälig ersättning till innehavaren, om denne varit varit tillbörligt aktsam vid sitt förvärv.

7.1.3 Godtrosförvärv står sig alltid mot återkrav

Italien är, som nämnts, det enda land som konsekvent upprätthåller extinktionsprincipen, och alltså immuniserar en godtroende förvärvare från återkrav redan från dennes förvärvstidpunkt och oavsett om föremålet tidigare stulits från ursprungsgäaren. Lagstiftningen tillkom 1942.

7.2 Återställande av anförtrodda kulturföremål

Det förefaller rimligt att den som köper en tavla av en konsthandlare bör vara bättre skyddad mot återkrav än den som köper tavlan av en person som oförmodat ringer på dörren. Om konsthandlaren fått tavlan av ursprungsgäaren för försäljning, men säljer den för ett för lågt pris, har han likväl förskingrat anförtrott gods. Rättsordningarna uppvisar en ganska stor grad av samstämmighet i denna och liknande situationer där någon förvärvar föremål från en person som lagligen har föremålet i sin besittning, men missbrukar förfogandemöjligheterna.

7.2.1 Återkrav vinner över godtrosförvärv

Den norska lagen (1978) om godtrosförvärv av lösöre, står principiellt på extinktionsprincipen, men innehåller ett intressant undantag. Förutom att lösöre som frånhänts ägaren genom brott kan återkrävas, gäller att konstverk, antikviteter eller museiföremål, som är i offentlig ägo eller tillhör privatsamling som är öppen för allmänheten, också kan det. Även om sådana föremål av någon anledning — t. ex. deposition eller utlåning — skulle ha anförtrots åt någon som olovligen avyttrar dem till en godtroende person, kan de alltså återställas. Bestämmelsen torde vara ett av få nationella exempel på en civilrättslig särreglering just för kulturföremål.

I dansk rätt finns inte några samlade regler om godtrosförvärv av lösöre eller annan lös egendom. Vindikationsprincipen anses här gälla generellt, alltså även för anförtrott gods. Om ägaren låtit godset komma ur sin besittning genom vårdslöshet finns visst utrymme för extinktivt godtrosförvärv. Förvärvaren torde ha bevisbördan för sin goda tro.

I Portugal är återkrav möjliga, om föremålet köpts i god tro från en handlare, som säljer liknande föremål, och om lösen betalas.

7.2.2 Godtrosförvärv står sig mot återkrav

I Storbritannien görs enligt Sale of Goods Act en rad undantag från den generella vindikationsprincipen. Dessa, som jag inte här kan beskriva i detalj, går ut på att godtrosförvärv står sig mot återkrav, om de sker

- från t. ex. en kommissionär, fullmäktig eller ställföreträdare,
- på öppen marknad (*market overt*, gäller bara England),
- genom att mellanmannen förvärvat från ursprungsgägaren genom ett fång som kan gå åter (t ex på grund av misstag),
- genom tvesalu (siste förvärvaren får behålla föremålet) samt
- i vissa andra sammanhang där mellanmannen har besittning till ett föremål, men avyttrar det utan ursprungsgärens samtycke.

För ondrossituationer gäller en allmän preskriptionsfrist på sex år, dock inte med avseende på stulen egendom, som alltid kan återkrävas.

Ett engelskt rättsfall (*Reid v. Metropolis Police Commissioner*) kan citeras för att illustrera principen om *market overt*. En kristallkandelaber, av Robert Adams hand från 1790, blev stulen och köptes sedermera en morgon i gryningen av en antikhandlare på en gatumarknad, där kandelabern låg nedmonterad i en fyndlåda med andra delar till ljusstakar. Handlaren sålde vidare till en annan handlare, som satte den återmonterade kandelabern i sitt skyltfönster. Ursprungsgägaren såg den där och blev sedan framgångsrik med sitt återkrav, trots invändningen att kandelabern köpts på *market overt*. En sådan marknad förutsätter nämligen, enligt Lord Denning, att varorna hålls helt öppet till salu; gryningsljus duger inte, utan det krävs fullt dagsljus! Jag antar att den bakomliggande tanken från äldre dar är att den bestulne ägaren skall ha en rimlig chans att hitta stöldgodset på bymarknaden; får han inte den, har han rätt till återkrav.

I USA anges i *Uniform Commercial Code* undantag av ungefär samma omfattning som i Storbritannien, dock finns ingen motsvarighet till *market overt*.

I Tyskland — som ju inte erkänner godtrosförvärv av stulen eller förlorad egendom — står sig dock godtrosförvärv mot återkrav, om föremålet varit anförtrott till mellanmannen.

Italien, som är det enda land som upprätthåller en renodlad extinktionsprincip, ger ingen generell möjlighet för återkrav avseende anförtrott gods.

7.3 Återställande efter illegal export

Som framhölls inledningsvis i detta avsnitt är staterna restriktiva med att tillämpa offentlighetsrättsligt motiverade regler från ett annat

land. Om ett föremål inte varit föremål för någon äganderättskränkning, utan endast exporterats illegalt från ett land till ett annat, finns det därför få regler i de nationella lagarna, även om ett viktigt land som USA har antagit sådana. Strävandena att nå en ordning där kulturföremål skall kunna återställas till ursprungslandet måste därför ta vägen över internationella överenskommelser, för att nå någon effekt. 1985 års Europarådskonvention om brott rörande kulturegendom, som berördes kort förut, skulle kunna vara effektiv även för återkrav efter illegal export, men har som nämntes inte ratificerats av någon stat.

7.3.1 Förslag till Unidroit-konvention

Ett konventionsarbete inriktat bl. a. på illegal export pågår inom Unidroit, där ett 1990 framlagt förslag — som 1993 förlorat en del skarpa konturer — ger en stat, vars exportregler har överträtts, rätt att föra återkravstalan gentemot en innehavare av det illegalt exporterade föremålet i det land där denne är stadigvarande bosatt eller där föremålet befinner sig. Den domstol som prövar återkravsmålet skall beordra återlämnande om återkravsstaten visar att något av följande intressen skadats genom att föremålet har avlägsnats:

- det fysiska bevarandet av föremålet eller dess sammanhang,
- helheten hos ett sammansatt föremål,
- det vetenskapliga eller historiska informationsvärdet,
- föremålets användning i ett levande kultursammanhang,
- föremålets synnerliga betydelse för återkravsstaten.

Om återkravsstaten visat att förutsättning för återlämnande föreligger, får domstolen vägra återlämnande endast om den finner att föremålet har ett lika nära, eller närmare samband med den stat som återlämnande begärs ifrån eller någon annan stat.

Återlämnandeplikt gäller inte

- om föremålet exporterats under en upphovsmans livstid eller inom 50 år från dennes död,
- om återlämnande begärs senare än inom fem år från den tidpunkt då staten fick veta eller borde ha vetat var föremålet befann sig eller vem innehavaren var, och i vart fall inte senare än 20 år efter exporttillfället,
- om exporten inte längre skulle vara illegal vid återkravstillfället.

Den som återlämnar ett kulturföremål har rätt till skälig ersättning, om innehavaren vid förvärvstillfället inte känt till eller bort känna till den illegala exporten. — Även vissa andra regler ställs upp för återkravsförfarandet.

7.3.2 EG-direktiv

Med verkan från den 1 januari gäller EG:s direktiv 93/7/EEG rörande återlämnande av kulturföremål som olagligen bortförts från en medlemsstats territorium.

Direktivet omfattar samma föremålskategorier som EG-förordningen om utförsel av kulturföremål, se avsnitt 5.7 men dessutom offentliga samlingar och kyrkliga inventarier. Med olagligt bortförande förstås varje utförsel som sker i strid med en medlemsstats regler eller EG-förordningen samt varje uteblivet återställande efter utgången av fristen för en villkorligt medgiven försändelse.

Medlemsländerna skall uppdra åt särskilt utsedda myndigheter att

- eftersöka kulturföremål som olagligen har bortförts från ett annat medlemsland och identifiera innehavaren,
- underrätta berörda medlemsland om föremål som kan antas ha blivit olagligt utförda,
- biträda det medlemslandet med identifiering av föremålet och med återställandeproceduren,
- ta vara på föremålet och säkerställa att ett återlämnande inte hindras.

Det förfördelade medlemslandet kan hos en domstol i det andra medlemslandet föra talan om återställande, varvid vissa processförutsättningar skall uppfyllas, bl. a. skall de utsedda myndigheterna i medlemsländerna underrättas.

Återkravet preskriberas ett år från det återkravsstaten fått vetskap om var föremålet finns eller innehavarens identitet och i vart fall 30 år efter det olagliga bortförandet. Återkravstalan kan inte prövas om bortförandet numera skulle vara lagligt.

Den som åläggs att återställa ett föremål har rätt till skälig ersättning, om domstolen finner att han visat vederbörlig omsorg och uppmärksamhet vid anskaffandet av föremålet. Den som förvärvat genom gåva eller arv har inte bättre rätt än den tidigare innehavaren. Den återkrävande staten betalar ersättningen och andra procedurkostnader, med rätt att utkräva beloppen av den som ansvarar för det olagliga bortförandet.

7.3.3 Ogiltigförklaring av rättshandlingar

Det finns dock exempel från olika rättsordningar på att förvärv som grundar sig på illegal export underkänns. Det främsta exemplet förefaller vara portugisiska regler, ursprungligen antagna redan 1937 i form av en Decreto Lei, dvs. en regeringsförordning utfärdad som lag under dåvarande diktatoriska statskicks, men bekräftade i ny lagstiftning från 1986. Dessa regler ogiltigförklarar rätts-

handlingar på portugisiskt territorium som rör föremål av konstnärligt, arkeologiskt, historiskt eller bibliografiskt värde, vilka avyttrats eller exporterats i strid med ett annat lands regler. Lagstiftningen gäller under förutsättning av ömsesidighet.

I det tyska rättsfallet *Allgemeine Versicherungsgesellschaft v. E. K.* från 1972 ogiltigförklarade den federala domstolen ett försäkringskontrakt, varigenom det tyska försäkringsbolaget åtagit sig en transportförsäkring avseende export av kulturföremål från Nigeria i strid med den afrikanska statens exportregler. Trots att Tyskland inte hade tillträtt 1970 års Unesco-konvention beaktade domstolen konventionen som en framväxande *ordre public* för den internationella handeln och ansåg att export som skett i strid med ett ursprungslands regler inte förtjänade den tyska civilrättens skydd.

Till motsvarande slutsats har också en italiensk domstol kommit i fråga om illegal export från Ecuador, fast det i det fallet snarare tycks ha varit valet av ecuadoriansk lag som styrde utgången. Emellertid lade domstolen särskild vikt vid att de främmande reglerna hade motsvarighet i italiensk rätt. (se avsnitt 3.2.3)